

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА МУЗЕЙНО-
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кафедра туристичного бізнесу

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ
НЕЗРЯЧИХ ЛЮДЕЙ, НА ПРИКЛАДІ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЇ ДО
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ ІМЕНІ**

С. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО

здобувача вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня

зі спеціальності 242 «Туризм і рекреація»

освітньо-професійної програми «Туризмознавство»

СПЕСИВЦЕВОЇ КАТЕРИНИ ДМИТРІВНИ

Допущено до захисту:

завідувач кафедри:

доктор культурології, доцент :

Божко Любов Дмитрівна

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент Аніщенко Алла Перівна

м. Харків – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВ ІНКЛЮЗИВНОГО МИСТЕЦЬКОГО ТУРИЗМУ.....	8
1.1. Виникнення мистецького туризму, взаємозв'язок інклюзії та мистецтва.....	8
1.2. Особливості створення екскурсій для незрячих людей характеристика існуючих туристичних продуктів для незрячих.....	14
1.3. Психофізіологічні особливості людей з вадами зору	19
Висновки до Розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНА РОЗРОБКА ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ЕКСКУРСІЇ ДО ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ ІМЕНІ С. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ПОРУШЕННЯМ АБО ПОВНОЮ ВІДСУТНІСТЮ ЗОРУ.....	23
2.1. Теоретичне обґрунтування екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей.....	23
2.2. Розробка та практична реалізація інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей.....	26
2.3. Методичні рекомендації організації та проведення екскурсії для незрячих людей, особливості застосування кольору в туристичному продукті для людей з вадами зору.....	30
Висновки до Розділу 2.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: В Україні соціологія нараховує понад 100 тисяч незрячих осіб, з них 10 тисяч - діти. Цільовою аудиторією туристичного бізнесу є всі групи людей, серед яких є і особи з порушеннями зору. Для таких людей важливо жити повноцінним життям. Але наявна інфраструктура не дозволяє приймати участь в деяких туристичних заходах. Тому використання туристичних ресурсів для людей з вадами зору є завданням для сучасного туристичного бізнесу та представників туристичних операторів та туристичних агентств.

У галузі дослідження інклюзивного туризму та розвитку туризму виділяються деякі науковці, такі як, Л. П. Воронкова, В. А. Квартальнов, О. І. Угоднікова, Л. М. Устименко. Проте, тема ще не досліджена до кінця, оскільки автори не запропонували екскурсії для людей з проблемами зору.

Об'єкт дослідження – інклюзивний туризм.

Предмет дослідження – перспективи розвитку інклюзивного туризму для незрячих людей, на прикладі створення екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського.

Мета - розробити екскурсію до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей.

Завдання дослідження:

1. Розглянути особливості виникнення мистецького туризму, проаналізувати зв'язок між мистецьким та інклюзивним туризмом.
2. Охарактеризувати особливості створення екскурсій для незрячих людей.
3. Вивчити психофізіологічні особливості людей з вадами зору.
4. Обґрунтувати екскурсію до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського.
5. Практично реалізувати інклюзивну мистецьку екскурсію до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей.

6. Надати методичні рекомендації організації та проведення екскурсії для незрячих людей, проаналізувати особливості застосування кольору в туристичному продукті для людей з вадами зору.

Методи – аналіз літературних джерел, метод теоретичний аналіз, класифікація, синтез та метод узагальнення.

Практична значимість роботи: розроблена інклюзивна мистецька екскурсія інноваційних підходів до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей, стане підґрунтям для адаптації туристичних продуктів під незрячу аудиторію.

Дипломна робота складається зі вступу, 2 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаної літератури, додатків та 44 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВ ІНКЛЮЗИВНОГО МИСТЕЦЬКОГО ТУРИЗМУ

1.1. Виникнення мистецького туризму, взаємозв'язок інклюзії та мистецтва

Мистецький туризм, його ще називають арт-туризм – це вид туристичної діяльності, який пов'язаний з тим, щоб відвідати, дослідити й дізнатися інформацію, пов'язану з мистецтвом. Він включає поїздки на мистецькі фестивалі, концерти, винні та кулінарні заходи, огляд відомих музеїв тощо. Останнім часом багато країн почали використовувати мистецтво як засіб для залучення туристів, влаштовуючи мистецькі фестивалі, в яких беруть участь видатні художники цих країн і демонструють свої роботи в ексклюзивних шоу [25]. Туристів, які відвідують такі фестивалі, запрошують виключно як покупців мистецтва, щоб отримати дохід. Проте суть мистецького туризму полягає не лише в купівлі та продажу творчості, адже включає в себе багато цікавого, для привернення уваги туриста. Крім того, термін мистецький туризм може здатися новим, але він існує з самого моменту народження концепції туризму. Про важливість зв'язку між культурою та туризмом можна зробити висновок з інформації поданої у звіті Всесвітньої туристичної організації (одна з установ ООН) - близько 40% туристів визначає ціль своєї подорожі на основі культурної пропозиції [26].

Такі країни, як Малайзія, Сінгапур, Франція, Італія, використовували мистецтво як засіб для залучення його шанувальників та стали так званим культурним осередком для любителів та покупців мистецтва, власників галерей, художників, колекціонерів картин, студентів мистецьких ВНЗ тощо. Оскільки, мистецтво не обмежується лише певним жанром, а зазвичай постає як засіб для втілення духу країни з точки зору її культури, історії, географії, то цей вид туризму не використовується виключно

шанувальниками різної творчості, він цікавий звичайним подорожуючим також[26].

Вперше офіційно на міжнародному рівні поняття культурного та мистецького туризму було введено в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики у 1982 році[23].Щодо розвитку мистецького туризму в Україні можна сказати, що він є найголовнішою складовою культурного туризму, отже його розвиток в нашій державі набуває колосальних темпів. Українськими туроператорами і тур - агентами була створена достатньо велика кількість привабливих туристичних продуктів для іноземців які на сьогоднішній день є популярними. До того ж, Україна славиться багатою й різноманітною культурною спадщиною, що створили відомі на весь світ митці: Тарас Шевченко,Оксана Мась, Олег Тістол, Леся Українка, Ліна Костенко,Микола Костомаров та інші. Дякуючи цим талантам українського народу культурний потенціал нашої Батьківщини зростає з кожним роком. Роботи українських художників продаються на всесвітніх аукціонах, таких як Phillips та Sotheby's, їхні картини виставляються у провідних галереях Європи та світу. Культурний внесок у розвиток українського мистецтва деяких з них зуміли оцінити лише роки опісля, інші здобули визнання за життя.

Ми маємо цим пишатися,оскільки всі творчі досягнення мають велику цінність також тому, що вони виникли на території України. Феномен глобалізації вніс значний вплив у розвиток туризму в усьому світі, поширивши бажання людей відкривати нові горизонти, зокрема культуру, традиції та інше. Це стало основою для створення нових туристичних продуктів. Глобалізація також спонукає до збереження старої культурної спадщини та отримання нових об'єктів, які можуть зацікавити нових туристів. Важливо будувати щось нове, що стає поштовхом до повторного відвідування та є привабливим для представників різних країн світу. Це позитивно впливає на економіку нашої держави.

Але на сьогоднішній день в Україні спостерігається повна або часткова не адаптованість музеїв, кінотеатрів, різноманітних виставок чи ярмарків під людей, які мають проблеми з зором. Це насправді досить серйозна проблема, адже ці люди також, не менше, ніж люди без жодних вад зору, мають потребу у пізнанні мистецтва. Нажаль, незрячі люди не мають можливості відвідувати різноманітні заходи, які доступні решті громадян. Саме недосконала законодавча база, відсутність необхідних юридичних документів, не сформованість відповідної інфраструктури не дозволяє людям з вадами зору відчувати повноцінне життя.

І взагалі, в Україні рідко зустрічається ситуація, коли людина з вадами зору, може брати участь у повсякденних справах, таких як відвідування прем'єр кінофільмів, виставок або концертів улюблених виконавців. Це не пов'язано з її неспроможністю, оскільки такі особи, як правило, є сильними і вольовими людьми, здатними навчатися, працювати, розвиватися та жити повноцінним життям відповідно до своїх індивідуальних можливостей, здібностей і інтересів. Причиною такої ситуації є відсутність необхідних законодавчих та побутових умов. А без належних обставин спостерігається втрата стабільності у матеріальному та психологічному житті будь-якої людини, яка зазнала погіршення здоров'я та працездатності, і це спричиняє почуття песимізму та пошкодження не тільки для них особисто, але й для всіх, хто їх оточує [4].

Варто розуміти, що забезпечення умов для повноцінної участі людей з вадами зору в громадському та культурному житті країни, створення можливостей для їх мистецької та інтелектуальної творчості, а також надання доступу до культурних та мистецьких цінностей, є важливим компонентом успішного розвитку українського суспільства. Україна тільки починає прокладати шлях в розвитку та усвідомленні інклюзивної туристичної реабілітації для людей з вадами зору, хоча в Європі це вже є складовою частиною комплексного підходу до залучення людей з особливими потребами до суспільного середовища. [4].

Обговорення впровадження інклюзивного туризму в Україні як засобу реабілітації почалося у 2005 році з прийняття Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [8]. В той час була запроваджена індивідуальна програма реабілітації для осіб з особливими потребами, яка надавала кожній особі з інвалідністю право на індивідуальні реабілітаційні заходи. Проте, хоча держава вкладає значні ресурси в цю сферу, вона не працює належним чином. Інклюзивний туризм для осіб з особливими потребами є сучасним видом туризму, що дозволяє включати в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням її фізичного та психологічного стану. Цей вид туризму розглядається передусім як ефективний засіб активної реабілітації, оскільки його структура включає різноманітні види відновлення та соціальних послуг, такі як медичні, психологічні, психолого-педагогічні, професійні, трудові, фізичні, соціальні та інші. Деякі громадські організації вже надають подібні туристично-реабілітаційні послуги. Проте, наразі ця діяльність не систематизована і не враховує індивідуальні потреби та програми реабілітації.

Статистика, надана Міністерством соціальної політики України, свідчить про те, що 90% будівель не пристосовані до потреб осіб з інвалідністю. Проте, в грудні 2017 року Президент України зобов'язав національні установи до 2020 року забезпечити доступність для осіб з інвалідністю до приміщень і прибудинкових територій [3]. Також, відповідно до цього Указу, до 2 липня 2018 року має бути затверджений порядок надання супроводу та допомоги таким особам.

Це викликає надію, що протягом найближчих років хоча б установи зі статусом національних стануть максимально пристосованими для людей з особливими фізичними потребами [3].

Однак, фахівці вважають, що найбільшою проблемою сучасності є глибоко укорінене некоректне ставлення до таких людей. До того ж, воно триває протягом багатьох десятиліть. Отже, здорові люди повинні сприймати

інвалідність як невід'ємну складову життя. Адже в такій ситуації може опинитись будь-хто, незалежно від стану здоров'я або віку. Лише тоді, коли ця проблема буде вирішеною, суспільство зможе вважатись справдіцивілізованим. Всім нам варто зрозуміти, наскільки важливо для людей з інвалідністю мати рівні можливості та брати участь у культурному житті своєї країни. Коли суспільство зможе перебороти патологічні упередження, які заважають розуміти всіх людей без винятку, спостерігатиметься позитивний результат. Люди з будь-якими фізичними особливостями почнуть сприймати себе та світ навколо на рівні здорових людей. Вони перестануть обмежувати свої кордони і не дозволять пригнічувати себе у всіх сферах життя[14].

Сьогодні ми спостерігаємо зростання кількості соціально-культурних проектів, що націлені на задоволення культурних потреб людей з інвалідністю. З кожним роком ці проекти стають все більш поширеними. І це являється колосальним поштовхом до кращого майбутнього нашої держави.

Наприклад, у 2016 році Львівська міська рада організувала конкурс соціально-мистецьких проектів. Три проекти Львівського обласного осередку ГО «Українська спілка осіб з інвалідністю УСІ» здобули перемогу [5]. Результатом їхньої реалізації стало забезпечення доступу незрячих мешканців та гостей міста до раніше недосяжних об'єктів давньої архітектури, візуальної та друкованої інформації. Оксана Потимко, виконавчий директор «Українська спілка осіб з інвалідністю – УСІ» у Львові, зазначає, що головною мотивацією їхньої роботи є зробити місто кращим і доступнішим для всіх. [5].

Проектом, що отримав першу нагороду, став «Львів на долонях». Завдяки його реалізації вже у 2017 році люди з важкими вадами зору отримали можливість відчувати архітектурні форми та красу старовинних історичних пам'яток міста. Зокрема Львівської ратуші та Свято-Юрського комплексу. Бронзові макети, які були виготовлені з найвищою точністю до оригіналів,

дозволили людям доторкнутися до цих об'єктів. Другим проектом-переможцем був «Місто літератури для незрячих: книга вголос і Брайль»[5].

Львів, був нагороджений почесним званням «Місто літератури ЮНЕСКО» у 2015 році. А зараз це єдине місто в Україні, яке пропонує літературні послуги для незрячих, навіть попри недостатню кількість видань у рельєфно-крапковому шрифті. Третій проект, «OpenLviv.blind.ua». Його метою є проведення майстер-класів та навчання львівських екскурсоводів технікам тифлокоментування візуальних об'єктів для незрячих учасників екскурсій. Також передбачається організація адаптованих екскурсій, спрямованих на потреби осіб з важкими вадами зору, щоб вони могли насолоджуватися відкриттями Львова [5].

У Львові також було реалізовано унікальний мистецький проект підназвою «Відчинилося життя», який не має собі рівних у жодному європейському місті. Цей проект передбачає проведення концертів, в яких беруть участь симфонічний оркестр та талановиті незрячі вокалісти з різних регіонів України. Ідею проекту втілили Львівський обласний осередок всеукраїнської громадської організації «Українська спілка інвалідів – УСІ», а також професійний творчий колектив, єдиний в Україні. Він співпрацює з незрячими виконавцями - оркестр Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької, а також видатними зірками опери та естради[5]. Слід зазначити, що ці концерти мають декілька особливостей, які роблять їх неповторними. По-перше, це використання живого звуку, а також нестандартне поєднання учасників, що свідчить про інноваційний підхід організаторів проекту та їхнє бачення ролі особистості в сучасному світі. Унікальність проекту також полягає у практичних викликах, пов'язаних з виконанням музичних творів незрячими солістами під супровід оркестру, особливо враховуючи, те що більшість з учасників не мають спеціальної музичної освіти. Подолавши всі перешкоди, ці незвичайні концерти, які вже мають свої традиції, примушують музикантів, артистів та всіх слухачів і глядачів задуматися над справжніми цінностями свого життя.

Такі музичні заходи з незрячими солістами виконують важливу місію створення позитивного іміджу нашої країни в цивілізованому світі. Крім того, проект виділив справжніх талантів серед незрячих осіб, які мають можливість стати визнаними на професійній сцені не лише в Україні.

Цей проект, який отримав підтримку провідних українських артистів, є показовим прикладом розв'язання численних проблем, з якими стикаються люди з вадами зору, шляхом публічного привернення уваги суспільства до таланту незрячих осіб[5].

Всі ці проекти безумовно вважаються цінним вкладом у суспільне життя України, проте навіть на сьогоднішній день у 2023 році, нам не вдається спостерігати стовідсоткове розуміння людей з особливими потребами суспільством і державою нашої країни.

Та важко не погодитися з фактом про те, що з морально-етичної точки зору, саме поняття інвалідності виникає не через травму, а через вплив суспільства. Для досягнення рівних можливостей необхідно уникати дискримінації людей з інвалідністю, будь то словами або діями здорових осіб. В цьому контексті, це питання справді стосується не лише фінансів, але й менталітету нашого суспільства, який потребує змін. Безперечно, це процес вимагає часу і зусиль. Але завдяки культурно-мистецьким проектам та іншим ініціативам, з часом люди засвоять розуміння, що особа з інвалідністю є рівноправним членом суспільства. Такі проекти сприяють зміні свідомості, розширенню горизонтів та розумінню різноманітності.

Таким чином, суспільство поступово перейматиме ці цінності, привносячи більшу рівність у відношенні до людей з інвалідністю. А для досягнення успішного розвитку українського суспільства, державі насамперед потрібно приділити увагу соціальним ініціативам, які відображають суттєві зміни у ставленні до людей з інвалідністю. Крім того, необхідно створити умови для повноцінної участі осіб з інвалідністю у громадському та культурному житті, забезпечити їм можливості для розкриття свого мистецького та інтелектуального потенціалу, а також забезпечити доступ до культурних

досягнень і мистецтва. Ці заходи відіграють важливу роль у забезпеченні інклюзії та рівних можливостей для всіх членів суспільства, що сприятиме його загальному прогресу.

Основоположною ознакою демократії, освіченості та толерантності нації є підходи до ставлення до людей з інвалідністю. Забезпечення фінансування культурних центрів, вдосконалення туристичного простору та його об'єктів, а також привертання міжнародних інвесторів. Все це є важливими кроками для розвитку мистецького туризму в Україні і збільшення його прибутковості для держави. Ці заходи сприятимуть створенню привабливого туристичного середовища та підтримці економічного зростання у цій сфері.

1.2. Особливості створення екскурсій для незрячих людей, характеристика існуючих туристичних продуктів для незрячих

Сьогодні, коли мова заходить про доступність, більшість населення починають посилатися на кількість пандусів та адаптованість транспорту під людей з обмеженими можливостями, хоча поняття доступності включає не лише можливість безперешкодного пересування. Перш за все, необхідно створити середовище, в якому людина з будь-якими особливостями нарешті зможе відчувати себе максимально вільною, почуватиметься комфортно й не матиме жодних перешкод у повсякденному житті. Вона нарешті матиме змогу безбар'єрно спілкуватися, працювати, подорожувати, активно відпочивати та розважатися бо має в цьому неабияку потребу. Проте, на сьогоднішній день, перешкоди чекають незрячих скрізь – кожне відвідування магазину, прогулянка, похід в аптеку чи на роботу стає справжнім квестом. Міські простори формуються без урахування присутності людей з вадами зору, їхньої логіки дій та специфічних потреб, а ті ділянки, що все ж адаптуються під незрячих, роблять це надто повільно, дуже локалізовано і часто формально[11]. Це вважається проблемою, яка виникла через те, що допоміжні системи для людей з інвалідністю створюються іншими людьми,

тими, хто не може адекватно зрозуміти і оцінити їх ефективність. Ця проблема існує тому, що через органи зору людина, яка не має жодних порушень зорового апарату, сприймає 80% інформації про навколишній світ. Зрячій людині дуже важко побачити світ очима незрячого. Їй фізично не вдається цього зробити, тому що люди з повною відсутністю або частковими порушеннями зору, сприймають світ за допомогою інших органів чуття. Це слух, дотик, смак, нюх, а також баланс і повне усвідомлення власного тіла. На щастя, на сьогоднішній день суспільство знаходиться на правильному шляху до вирішення проблеми нерозуміння незрячих людей звичайними, а від того й не адаптованості цілих міст під достатньо велику частину населення, що мають проблеми з зором. Адже вже зараз існують спеціальні проекти, які допомагають людям краще зрозуміти світ незрячих, намагаючись хоча б на годину забути, що таке зір.

У 2017 році в Україні з'явився перший інтерактивний музей «Третя після опівночі» [2]. Усі екскурсії тут проходять у повній темряві та у супроводі незрячого гіда. Кожен відвідувач музею під час екскурсії може дізнатися про можливості свого організму та на собі відчувати проблеми незрячої людини. Музей «Третя після опівночі» — це соціальний проект Аліни Марненко та Володимира Дідуса, в рамках якого кошти від продажу квитків на інклюзивні екскурсії спрямовуються на оплату праці гідів та організацію заходів для дорослих і дітей з вадами зору. Про подібні музеї Аліна та Володимир чули від знайомих, які їздили до Німеччини — з 1988 року. Там діяла виставка «Діалог у темряві», покликана інформувати людей, які сприймають навколишнє середовище за допомогою зорового апарату, про світ, у якому живуть незрячі [2]. Емоції були на висоті — друзі кажуть, що поїздка змусила їх переоцінити багато речей у своєму житті та змінила ставлення до оточуючих. Звичайно, дуже вражає те, що такий короткий досвід може так сильно вплинути на людину. Тож, Аліна та Володимир загорілися ідеєю відкрити подібний музей в Україні та відчувати на собі емоції відвідувачів музею в Німеччині. Головним рішенням ініціаторів проекту було

не ходити в інші музеї до відкриття власного, щоб не обмежуватися рамками. Вони оформили музей, спираючись виключно на свої уявлення про те, як він має виглядати і які емоції повинен викликати. Одразу вирішили, що на екскурсії все має бути максимально наближеним до реальності. Наприклад, на локації вулиця у музеї справжні бруківка та світлофор, у квартирі знаходиться працюючий холодильник та шафи з речами. Навіть температура в різних локаціях відчувається по різному! Усе це допомагає людям забути, що вони на екскурсії у створеному просторі, та заглибитись в атмосферу. Цікавою особливістю Київського музею є і те, що гості не бачать гіда до екскурсії — вони знайомляться з ним вже у темряві. Таким чином, відвідувачі музею переключаються з візуального сприйняття та намагаються відчутти в першу чергу людину.

Екскурсії в музеї не залишають байдужими нікого. Вони змінюють цінності та розставляють пріоритети. Це зовсім незвичний та унікальний досвід, який важко описати словами. Адже, головним завданням екскурсії є повторити звичні речі без допомоги зору, як-то перейти дорогу зі світлофором, зорієнтуватись на слух, знайти двері у свою квартиру на дотик. Всі інші відчуття загострюються і люди розуміють, наскільки мало їх використовують у повсякденному житті. Незрячий гід постійно знаходиться поруч і допомагає, а також відповідає на всі запитання. Організатори проекту стверджують, що питань насправді виникає багато, адже про безліч речей люди навіть не замислюються, поки не почнуть стикатися з цим на власному досвіді. Наприклад, як важко перейти дорогу, якщо світлофор не озвучений, або як незрячі користуються громадським транспортом, готують собі їжу, купляють продукти чи одяг[2].

У нашому суспільстві існує стереотипізація людей з інвалідністю, і переважна більшість відвідувачів музею зазначали, що у них було викривлене уявлення про незрячих людей: їх дивувало, що такі люди теж можуть працювати, їздити в громадському транспорті, відвідувати магазини тощо. Такі проекти вкрай необхідні для того аби руйнувати хибні уявлення

не тільки щодо незрячих, а й до всіх людей, бо екскурсії подібного типу підвищують емпатію та змушують замислитися над тим, що є інші люди, які мають право на своє місце у соціумі. Саме тому, цільовою аудиторією нашої екскурсії будуть не лише незрячі, а ще й ті, хто бажає поринути у світ людей з особливостями зору й доторкнутися до мистецтва разом з ними.

Для того, щоб організувати екскурсію для людей з вадами зору вкрай важливо чітко розуміти їхні особливості і враховувати всі обставини проведення подібного заходу.

Важливо, щоб ознайомлення з місцевістю відбувалося під керівництвом кваліфікованого фахівця, який не лише володіє професійними знаннями про об'єкти та місцевість загалом, але й ураховує особливі потреби даної категорії екскурсантів. Для незрячих туристів, у порівнянні зі звичайними, самостійна організація цього процесу є набагато складнішою. До того ж, професійний екскурсовод завжди повинен адаптувати зміст, обсяг і методи подачі інформації до вимог і потреб учасників екскурсії.

Також, при організації екскурсійного обслуговування необхідно вирішити проблему транспортування учасників екскурсії й пам'ятати, що при плануванні маршруту екскурсії враховуються вимоги до безперешкодного доступу учасників до об'єктів.

А щодо основних особливостей проведення екскурсій для осіб з порушенням зору, варто виділити такі:

1. Має бути 2 екскурсоводи.
2. Краще записувати групи людей з порушеннями зору на другу половину дня.
3. У перші 5-7 хв слід познайомитися з групою і дати їй перепочити.
4. Корисно вручити кожному слухачеві бейджик з іменем і надалі звертатися до кожного відвідувача по імені.
5. Напрямки руху вправо/вліво потрібно вказувати відносно слухачів.
6. Відвідувачам необхідно відразу розповісти, де вони перебувають.

7. Під час руху варто говорити, щоб слухачі могли орієнтуватися на голос екскурсовода.
8. Бажано заздалегідь поспілкуватися з учителем/супроводжуючим групи, щоб отримати детальну інформацію, наприклад, скільки буде незрячих, скільки супроводжуючих тощо.
9. Можна залучати музейних співробітників, які могли б за потреби супроводжувати незрячих.
10. У Залі під час екскурсії для незрячих чи слабкозорих осіб повинні бути лише вони, щоб слухачі не відволікалися на інших відвідувачів[11].

Тож, люди з вадами зору мають однакове право на відпочинок та такий самий інтерес до екскурсійних послуг, як і інші. Суспільство нашої держави повинно знати, що бажання й потреби незрячих жодним чином не відрізняються від потреб людей, які не мають проблем із зором. Ми маємо досягти того, щоб люди з вадами зору вільно почували себе на вулиці, в транспорті, в ресторані, магазині, аптеці, на концерті, на виставці тощо. А для цього ми повинні краще розуміти таких людей, усвідомлювати всі складнощі, з якими вони стикаються щодня. Також ми маємо досліджувати всі їх особливості, для того, щоб створювати екскурсії чи інші подібні заходи для незрячих людей. Адже незрячим людям вкрай важливо дарувати розуміння того, що вони повноцінні й можуть насолоджуватися життям, не маючи при цьому жодних обмежень у своїх потребах.

1.3. Психофізіологічні особливості людей з вадами зору

В ході організації інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського, ми маємо чітко визначити психофізіологічні особливості цільової аудиторії. Оскільки, учасниками екскурсії являються люди з деякими порушеннями або повною відсутністю зору, ми повинні забезпечити їм безперешкодний доступ до всіх об'єктів, представлених в ході екскурсії, при цьому ефективно взаємодіючи з групою екскурсантів.

Усім відомо, що зір має ключове значення в орієнтації, пізнавальній та трудовій діяльності кожної людини. Таким чином, візуальний канал є основним джерелом інформації про себе і навколишній світ. Важливість візуального сприймання між людьми визначається функціонуванням зорової системи і має суттєвий вплив на формування міжособистісних відносин.

Порушення зорового каналу у людини з самого раннього віку, призводять до значних труднощів у пізнанні світу та орієнтації в ньому, у встановленні контактів з оточуючими людьми та в різних сферах діяльності. Причини таких порушень можуть бути як вродженими, так і набутими.

Хворі, у яких спостерігаються подібні ступені порушення зору, можна розділити на дві категорії: незрячих та слабкозорих. Незрячі люди - це ті, у кого відсутність зорових відчуттів повна. А слабкозорі мають змогу розрізняти предмети, але з нечіткими контурами [15].

Дослідження, проведені Є. А. Клопотою, зосереджувалися на особливостях обробки інформації та формування просторових уявлень у людей з порушенням зору. Дослідник прийшов висновку, що процес розпізнавання образів та обробки інформації у зрячих і повністю сліпих людей є ідентичним. Однак, він відрізняється швидкістю та динамікою отримання інформації з оточуючого середовища. Порушення зору призводить до різних

відхилень, таких як фізичний розвиток, обмежена рухова активність, порушення координації, витривалості, швидкості та ритму рухів, а також ослаблення пізнавальних процесів. А згідно з Л. В. Кузнецовою, сліпота та глибокі порушення зору впливають на всі аспекти пізнавальної діяльності. Це призводить до зменшення кількості отриманої людиною інформації та зміни її якості. Значні зміни також спостерігаються у фізичному розвитку, зокрема в порушенні точності рухів та зниженні їх інтенсивності [13].

Таким чином, реалізуючи екскурсію до Харківської міської художньої галереї С. Васильківського, ми врахували усі тонкощі роботи з незрячими й зауважили, що виклад інформації в ході екскурсії необхідно відтворювати чітко, спокійно і точно, її не має бути занадто багато, для того, щоб люди з вадами зору мали змогу правильно її сприйняти та обробити, при цьому не виснаживши сенсори чуттів. Час екскурсії повинен бути обмежений, а кількість залучених до заходу повинна складати не більше п'ятнадцяти осіб (разом з бажаними людьми без жодних порушень зору).

Висновки до Розділу 1

Мистецький туризм—це вид туризму, пов'язаний з відвідуванням, дослідженням, пізнанням інформації про мистецтво. Він включає поїздки на мистецькі фестивалі, концерти, винні та кулінарні заходи, огляд відомих музеїв тощо. Останнім часом багато країн почали використовувати мистецтво як засіб для залучення туристів, влаштовуючи мистецькі фестивалі, в яких беруть участь видатні художники цих країн і демонструють свої роботи в ексклюзивних шоу. Але оскільки, мистецтво не обмежується лише певним її культури, історії, географії, то цей вид туризму не використовується виключно шанувальниками різної творчості, він цікавий звичайним подорожуючим також. У розвитку мистецького туризму в Україні можна вбачати значний прогрес, оскільки він є ключовою складовою культурного туризму. Туроператори і туристичні агенти в Україні успішно створюють широкий спектр привабливих туристичних продуктів, спеціально призначених для іноземних відвідувачів, які наразі великою мірою досить популярні. Проте, слід пам'ятати про тих, хто має велику потребу у допомозі для сприйняття мистецтва.

Надзвичайно важливо створити умови для забезпечення безперешкодної участі осіб з порушеннями зору у громадському та культурному житті, а також надати можливості для розвитку їх мистецької та інтелектуальної творчості та доступ до культурних надбань і мистецтва. Бо саме ставлення до таких людей є виміром демократії, освіченості та толерантності нації.

Розглядаючи питання особливостей створення екскурсій для незрячих людей, ми визначили, що проблема не адаптованості міст під людей з вадами зору полягає в тому, що люди, які сприймають світ за допомогою зорового каналу, банально не розуміють тих, хто позбавлений цієї можливості. Для

того, щоб дати людям розуміння того з чим кожного дня стикаються незрячі, створюються такі проекти як музей «Третя після опівночі». Де звичайні люди на 90 хвилин пірнають у побут людей з вадами зору. Це допомагає розвинути толерантність між людьми та стає поштовхом для майбутньої адаптації міст під частину населення з порушеннями зору. А для того, щоб організувати екскурсію для незрячих людей, вкрай важливо чітко розуміти їхні особливості і враховувати всі обставини проведення подібного заходу. Адже люди з вадами зору так само мають право на відпочинок і проявляють інтерес до екскурсійних послуг, як і інші люди. Однак через їх фізичний стан вимагається більш уважний підхід до організації та проведення екскурсій. Важливо мати практичний досвід у організації та проведенні таких екскурсій, особливо в Україні загалом та в місті Харкові зокрема, оскільки вони мають значний екскурсійний потенціал, висококваліфікованих екскурсіводів і певний рівень спеціалізованої інфраструктури.

Провівши дослідження психофізіологічних особливостей людей з вадами зору, ми глибше пізнали цільову аудиторію інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського. Отримані знання стали основою для безперешкодної роботи з такими людьми і допомогли нам адаптувати екскурсію до потреб незрячих людей. Дослідивши це, ми визначили, що процес розпізнавання образів і обробки інформації у людей з нормальним зором та повністю сліпих людей є однаковим. Проте, варто відзначити, що цей процес відрізняється у швидкості та динаміці отримання інформації з навколишнього середовища. Порушення зору призводять до різних відхилень. Значна або повна втрата зору може впливати на координацію, витривалість, швидкість і ритм рухів, а нерідко призводить до ослаблення пізнавальних процесів.

Отже, для правильної організації інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей, ми враховуємо всю складність роботи з незрячими та зазначаємо, що подача інформації під час екскурсії має бути подана чітко та спокійно. Так

люди з вадами зору зможуть її сприйняти, при цьому не виснаживши інші сенсори чуттів. Час екскурсії має становити щонайбільше годину.

РОЗДІЛ 2 ТЕОРИТИЧНА РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ ДО ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ ІМЕНІ С. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ПОРУШЕННЯМ АБО ПОВНОЮ ВІДСУТНІСТЮ ЗОРУ

2.1. Теоретичне обґрунтування екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей

Ідея створення екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для людей з вадами зору формується на проблемі не адаптованості музеїв та картинних галерей під незрячу частину населення. Це достатньо серйозна проблема. Адже потреби незрячих, нічим не відрізняються від потреб повноцінно здорових людей. І тому, люди з порушенням зору, мають таке ж право на пізнання мистецтва та здатність до саморозвитку, як і звичайна здорова частина населення. А для того, щоб люди, які належать до незрячої аудиторії (їх кількість щороку невпинно зростає), змогли вільно відвідати будь-який музей або галерею на території нашої області, необхідно допомогти їм у цьому. А допомога ця полягає в тому, щоб закупити необхідне обладнання, належним чином облаштувати територію для проведення екскурсій та будь-яким шляхом допомогти цим людям в прямому сенсі доторкнутися до прекрасного. На превеликий жаль, існує не надто багато спільнот, які направлені саме на культурний розвиток для незрячих. Отже, ця екскурсія може послужити каталізатором для багатьох інших організацій.

Мета екскурсії – створення відповідних умов для відвідання незрячими людьми Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського.

Хоча ця екскурсія може здатись незначним вкладом майбутнє нашої країни, проте допоможе зацентувати увагу громадськості на людях з обмеженими можливостями. А це деяким чином посприяє полегшенням їхнього життя. Розвине толерантність населення Харківської області. Соціально-економічна спрямованість екскурсії полягає у тому, щоб допомогти людям з вадами, або повною втратою зору, отримати доступ до мистецтва. Реалізувати інклюзивну мистецьку екскурсію до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей видається цілком можливим. Адже в нашому розпорядженні всі необхідні ресурси: людські, фінансові, матеріальні та інформаційні.

Таким чином, реалізація планується відповідно до семи етапів:

1. Протягом травня 2023 року знайти територію для проведення екскурсії.
2. Визначитися з програмою екскурсії.
3. Домовитись з керівництвом Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського про проведення екскурсії для незрячих людей, на базі цього закладу.
4. Протягом місяця розробити план екскурсії.
5. Здійснити покупку необхідного обладнання, орендувати транспорт та знайти аудіодискриптора.
6. Створити телеграм-канал, в якому ми зможемо зв'язуватися з групою для проведення екскурсії.
7. Сформувати групу з 15-ти осіб (враховуючи бажаючих, без жодних порушень зору) для проведення екскурсії.
8. Протягом двох місяців проводити екскурсію в Харківській міській художній галереї імені С. Васильківського для 150 осіб.

Ця екскурсія спрямована на людей з вадами зору, а також на тих, хто бажає зануритися в світ незрячих людей, відчувши на собі всю складність життя у повній темряві. Важливо врахувати, що потреби у пізнанні мистецтва у людей з вадами зору нічим не відрізняються від потреб здорової частини

населення. Варто підкреслити значення толерантності та спільного розуміння між людьми з різними можливостями, але з однаковими потребами.

Місцем для проведення заходів екскурсії було обрано Харківську міську художню галерею імені С. Васильківського.

Харківська муніципальна галерея заснована в 1996 році і є однією з перших муніципальних галерей в Україні. З 1997 року вона є членом Асоціації арт галерей України. Протягом свого існування вона здобула авторитет і визнання як центр сучасного мистецтва, не лише на території України, а й за її межами. Галерея має в своєму розпорядженні головний виставковий зал площею 100 квадратних метрів, а також арт-підвал площею 140 квадратних метрів. Вона двічі отримала визнання на Міжнародних Арт Фестивалях (Київ, 1997, 1998) і була удостоєна професійної премії «Золотий перетин» у номінації «Галерея року». В стінах галереї представлені твори багатьох художників [22].

Ми вважаємо, що проведення екскурсії для незрячих людей у приміщенні цього закладу є реальною можливістю, і це не вимагатиме значних фінансових витрат. Щодо персоналу, до цього проекту буде залучений аудіодискриптор, також відомий як тифлокоментатор, який детально коментуватиме всі елементи, які зображені на картинках під час екскурсії.

Таким чином, створення інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського має значний вплив на вирішення проблеми толерантності в суспільстві і сприяє взаєморозумінню між людьми. Крім того, ця екскурсія дала можливість людям з проблемами зору відчувати себе повноцінними особистостями і хоча б на годину забути про свої проблеми зі здоров'ям. Незалежно від рівня зорової функції, кожна людина, яка має повну або часткову втрату зору, мала змогу самостійно сприймати сюжети картин так само, як і люди без проблем з зоровим апаратом. Це безсумнівно подарувало незабутні враження і позитивні емоції, що має неабияке значення для людей з вадами зору, дозволяючи їм насолоджуватися життям. Також це додало їм більше впевненості в собі та

надії на світле майбутнє. А для людей без жодних проблем із зором ця екскурсія дозволила краще зрозуміти, наскільки складними є повсякденні речі для людей з вадами зору і як важливо бути опорою і підтримкою для значної частини населення, що має вади зору. Крім того, така екскурсія посприяла безбар'єрному використанню туристичних ресурсів людьми з деякими порушеннями або повною відсутністю зору. Тому реалізація інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей має велике значення і є цілком можливою.

2.2. Розробка та практична реалізація інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені

С. Васильківського для незрячих людей

Для обґрунтування та належного сприйняття інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей, ми розглянемо сценарій заходу та поетапне його проведення.

Почнемо з місця проведення заходу. Як було викладено у попередньому підрозділі, інклюзивну мистецьку екскурсію для незрячих людей провели в Харківській міській художній галереї імені С. Васильківського, що знаходиться в самому серці Харкова.

Передумовою такого рішення стало те, що ця галерея є сучасною платформою для творчих і соціально-культурних ініціатив художників, кураторів та активних учасників мистецького руху Харкова. До того, ж керівництво міської галереї радо підтримує різні соціальні акції та заходи у галузі сучасної культури та часто є ініціатором подібних дійств [20].

Формою проведення заходу є створення екскурсії в Харківській міській художній галереї імені С. Васильківського для незрячих людей.

Варто зауважити, що учасниками даної екскурсії виступили не лише незрячі люди (хоча основна мета цього заходу – допомогти саме їм доторкнутися до мистецтва), а й ті, хто мав бажання відчувати на собі як це сприймати світ у темряві.

Учасники чекали нас в зазначеному місці, що обговорилося в онлайн-режимі на платформі телеграм-каналу. О 10:00 годині на орендованому транспорті до місця призначення прибув фахівець по тифлокоментуванню - аудіодискриптор, разом з екскурсоводами. Прибувши на місце, вони відразу перевірили кількість учасників екскурсії за списком, який був складений напередодні заходу. Перевіривши наявність всіх учасників на зазначеному місці, всі разом вирушили до закладу проведення даної екскурсії. По приїзду до Харківської міської художньої галереї, о 10:30, всіх учасників екскурсії пригостили солодощами і гарячим напоєм. Це допомогло їм розслабитися, налагодити комунікацію між собою й організаторами екскурсії. По закінченню частування, приблизно об 11:30 всі учасники зайняли свої, заздалегідь підготовлені місця, у залі картинної галереї й уважно слухали екскурсовода.

Слова екскурсовода: «Щиро вітаємо всіх наших шановних відвідувачів! Ми дуже раді бачити вас сьогодні на нашому заході. Ми підготували для Вас екскурсію, яка, сподіваємося, подарує вам незабутні враження та яскраві емоції. Сьогодні ми збираємося познайомитися з творчістю наших талановитих земляків та інших митців. Ми поринемо у світ картин, кольорів, відтінків та фарб, намагаючись відчувати прекрасне. Допоможе нам у цьому буде наш особистий помічник, аудіодискриптор, який описуватиме кожен деталь цих неймовірних творів мистецтва своїм чарівним голосом. Він занурить нас у атмосферу живопису та дозволить деяким людям в цьому залі відчувати світ навіть з заплющеними очима».

Інструкція виконання: Один з екскурсоводів, зав'язує очі світлонепроникною тканиною тим, хто звик сприймати навколишній світ за допомогою зорового каналу й допомагає зайняти своє місце у виставковому

залі. Більшість картин всієї художньої галереї були перенесені в один зал, для зручності пересування й проведення екскурсії. Спочатку екскурсовод розповідає про історію відкриття та про всі надбання Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського за роки її існування. Потім один з екскурсоводів пропонує учасникам підійти до кожної з картин й по одному, доторкнутися до неї. При цьому розповідаючи історію виникнення кожної окремої картини та факти з біографії її творця. Екскурсантам буде представлено український та вітчизняний живопис. Серед переліку картин:

- Генріх Семирадський, Схованка піратів у печері, розподіл здобичі, 1880, Харківський художній музей;

- Марія Башкірцева. За книгою, бл. 1882;

- Лагоріо Лев Феліксович. Кавказькі гори, 1879;

- Микола Пимоненко. Зустріч, 1908;

- Микола Пимоненко. Сінокіс, раніше 1912;

- Архіп Куїнджі, Рання весна, 40,5 × 54 см, 1890-1895;

- Григорій Лапченко. Ранок, 1830;

- Олександр Литовченко. Італійський посланець Кальвуччі змальовує улюблених соколів царя Олексія Михайловича, 1889;

- Микола Пимоненко. З базару, 1898.

Паралельно з цим, аудіодискриптор використовуючи бездротовий мікрофон, спокійним темпом та не надто голосно надає детальний опис всього, що зображено на картині, даючи змогу учасникам уявити кожну деталь написаного шедевра. По закінченню пізнання картин, організатори заходу пропонують всім учасникам підійти до своєчасно підготовлених мольбертів з фарбами й за допомогою кольорів описати свій настрій на власній картині, при цьому, за потребою, допомагаючи учасникам вдягнути фартухи чи потримати фарби. Тобто створити комфортні умови для того, аби всі учасники мали змогу відтворити власні шедеври. По закінченню малювання, екскурсовод розв'язує очі людям без жодних вад зору і всі разом допомагають незрячим дістатися свого місця в залі, якщо в цьому є

необхідність, адже незрячі люди зазвичай дуже добре орієнтуються у просторі і є досить самостійними. Після цього екскурсовод говорить заключні слова.

Слова екскурсовода: «Наша екскурсія добігла свого логічного завершення і хочеться сказати, що ми дуже раді познайомити Вас з прекрасним, допомогти Вам відчувати атмосферу картин та дізнатися більше про їх творців, поринувши у світ живопису. Працювати з Вами для нас є великою честю та задоволенням. Ми б хотіли, щоб Ви забрали з собою на згадку про сьогоднішній захід Ваші власні маленькі шедеври та завжди пам'ятали, що Ви - надзвичайно талановиті, творчі та яскраві люди. Ми щиро вдячні Вам за увагу і щирість. Зараз, якщо Ви бажаєте, можете поділитися своїми особистими враженнями від цього заходу - Ваша думка нас дуже цікавить».

Отже, місцем проведення інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей, пропонується Харківська міська художня галерея імені С. Васильківського. Ця галерея є сучасною платформою для творчих і соціально-культурних ініціатив художників, кураторів та активних учасників мистецького руху Харкова, яка за роки свого існування з 1996 року стала невід'ємною частиною арт-процесу України. Важливим моментом даної екскурсії є залучення людей без жодних вад зору у пізнанні мистецтва з заплющеними очима. Цей крок допоможе розвинути толерантність і розуміння між людьми, шляхом того, що здорові люди опиняться на місці незрячих. Екскурсія триватиме не більше години, це достатньо оптимальний час для сприйняття людьми з вадами зору викладеної інформації й людьми без жодних вад зору, адже вони опиняться в незвичних для себе обставинах і їм безумовно виявиться достатньо важко сприймати все, що відбуватиметься в ході екскурсії не використовуючи власний зір.

Результатом екскурсії, спостерігається покращення настрою учасників, зменшення рівня їхньої тривожності, сяючі посмішки на обличчях. Також екскурсія стане поштовхом для розуміння здоровими людьми людей з

особливими потребами й в майбутньому стане вагомим внеском для використання туристичних ресурсів незрячими людьми й адаптації міст під особливу частину населення.

2.3. Методичні рекомендації організації та проведення екскурсії для незрячих людей, особливості застосування кольору в туристичному продукті для таких людей

Люди з порушенням зору – це достатньо складна цільова аудиторія для проведення будь-яких видів екскурсій. Головним викликом, з яким стикаються учасники цієї групи екскурсантів, є обмежене сприйняття навколишнього світу. Але, якщо розуміти всі особливості сприйняття та розуміння навколишнього світу незрячих, цілком можливо успішно провести екскурсію будь-якою типу.

Оскільки учасники екскурсії можуть мати різні форми сліпоти, такі як слабкозорість, тотальна сліпота або залишковий зір, перед проведенням екскурсії необхідно визначити їх рівень втрати зору, чи сприймають вони предмети або їх обриси, чи мають світловідчуття, чи не бачать нічого. На основі цієї інформації будується маршрут екскурсії. Рекомендовано, щоб група з повною відсутністю зору складалася з 5 екскурсантів, якщо інший тип вади зору, то з 10. Інформації в ході проведення екскурсії має бути не занадто багато, а час заходу-обмежений. Це дасть змогу незрячим правильно сприйняти весь зміст інформації, викладений протягом екскурсії й при цьому не виснажитись.

1. Підготовка до екскурсії:

- Заздалегідь звернутися до організації, яка займається підтримкою незрячих людей, щоб отримати поради та рекомендації щодо організації екскурсії.

- Попередньо домовитися з музеєм або іншим закладом про проведення екскурсії для незрячих людей.

- Попросити наступні матеріали: брошуру про виставку або музей, карту закладу з брайлевим шрифтом, аудіогід, який буде доступний для незрячих людей.

2. Проведення екскурсії:

- На початку екскурсії представник закладу повинен описати середовище та навчити незрячих людей використовувати свої залишкові чуття, якщо вони хочуть доторкнутися до експонатів або просто розібратися в просторі.

- Проводити екскурсію повинний спеціаліст, який знає, як відтворити образ або картину у словесному форматі для незрячих людей.

- Кожен експонат потрібно описувати детально: форма, розмір, текстура, кольори, матеріали тощо.

- Завжди дозволяти незрячим людям доторкнутися до експонатів, якщо це безпечно та не пошкодить експонат.

- Використовуйте аудіогід або інші засоби для незрячих людей, які дозволять їм отримати більше інформації про експонати та виставки.

3. Заключні поради:

- При проведенні екскурсії для незрячих людей завжди потрібно бути терплячим та розуміти, що це може зайняти більше часу, ніж звичайна екскурсія.

- Необхідно створити комфортну атмосферу для незрячих людей, де вони можуть почуватися вільно та безпечно.

- Після екскурсії попросити незрячих людей поділитися своїми враженнями та запитати, що можна було б зробити краще. Це допоможе удосконалити організацію екскурсій для незрячих людей у майбутньому.

За сприянням видання «TheVillage Україна» та Громадської організації «Бачити серцем», надаються пояснення щодо ефективного спілкування з людьми з вадами зору. Існує також ряд рекомендацій, які допомагають у спілкуванні з незрячими особами:

1. Ніколи не варто проходити повз, якщо бачите, що незряча людина потребує допомоги. Спочатку привітайтеся й запропонуйте поміч. Якщо людина погодилася легенько візьміть її під руку й продовжуйте рух, будучи на пів кроку попереду.
2. В будь-якому випадку під час розмови звертайтеся до людини на ім'я, а якщо співрозмовників декілька, назвіть усіх присутніх. Якщо маєте кудись відійти - попередьте про це.
3. Використовуйте слово дивитися в розмові з незрячою людиною. Для них це означає відчувати або доторкатися.
4. Запропонувавши сісти на стілець, опишіть його розташування, а потім покладіть руку людини на спинку стільця.
5. Якщо ви їсте разом, розповідайте про те, що знаходиться на столі, де розташовані страви і накладено в кожен тарілку. Це допоможе незрячому самостійно знайти потрібну страву.
6. Передаючи інформацію незрячій людині варто поцікавитись про формат, в якому вона бажає її отримати: шрифт Брайля, великий шрифт або аудіо. Якщо ви не маєте змоги представити інформацію в потрібному форматі, передайте її в тому вигляді, в якому вона є.
7. Щоб уникнути травм незрячої людини під час її переміщення, дуже уважно придивіться до закритості дверей, віконних рам, шухлядок і дверних ручок меблів.
8. Ніколи без попередження не забирайте тростину, якою люди з порушеннями зору орієнтуються у просторі.
9. Спілкуйтеся з людиною, яка має порушення зору, так само, як ви спілкуєтесь зі знайомими. Основні принципи спілкування - повага і доброзичливість [7].

Щоб краще розуміти незрячих людей в ході екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського, ми проаналізували їхнє сприйняття кольорів та визначили особливості застосування кольору в

туристичному продукті для незрячих людей, адже саме ця екскурсія безпосередньо пов'язана картинами, а отже фарбами та кольором.

Кольори оточують людину у різних сферах життя. Проте мало хто замислюється над тим, чому той чи інший колір викликає у нас різні почуття: гнів, сум або роздратованість. Використання кольорової гамми активно застосовується у багатьох галузях нашого життя. Не виключенням є і туризм. Саме в туризмі використання кольорів широко застосовується в діяльності підприємств туристичної галузі. Адже колір відіграє значну роль у проектуванні готелів та їх інтер'єрів, використовується також для реклами туристичних послуг та в додаткових послугах рекреаційних закладів, таких як арт-терапія.

Феномен впливу кольору на психологічний стан людини турбує дослідників не перше століття.

На сьогоднішній день існує загальноприйнятий психоемоційний вплив кольору, оскільки він відноситься до двох основних категорій: теплого і холодного. Теплі кольори, такі як червоний, жовтий і помаранчевий, можуть викликати різноманітні емоції, починаючи від затишку та тепла, до ворожості та гніву. Холодні кольори, такі як зелений, синій і фіолетовий, часто викликають відчуття спокою, а також смутку.

Наші почуття щодо кольору часто є глибоко особистими та вкорінені у власному досвіді чи культурі. Наприклад, у той час як білий колір використовується в багатьох західних країнах для представлення чистоти та невинності, він розглядається як символ трауру в багатьох східних країнах. Колір ревнощів - зелений. У 1603 році Вільям Шекспір назвав ревнощі зеленооким монстром у своїй трагічній п'єсі «Отелло». Сьогодні на Заході поширена ідіоматична фраза позеленіти від заздрості. Проте у багатьох культурах зелений колір став символом природи, життя та здоров'я. Жовтий колір символізує сонце та оптимізм у західній культурі, але значення у східній культурі є більш складним. У Китаї жовтий колір асоціювався з королівською владою. У сучасній китайській культурі жовтий колір

асоціюється з еротикою. У Мексиці жовтий символізує як життя, так і смерть. Яскраво-жовтий — це колір як життєдайної кукурудзи, так і смерті, асоціації, успадкованої від культури Майя.

Але як сприймати кольори тим, хто не може їх побачити? Насправді, у нас не так багато відмінностей з незрячими людьми, як здається на перший погляд. Справа в тому, що ми сприймаємо той чи інший колір через асоціації. Частіше за все, кольорові асоціації тісно пов'язані з тактильними відчуттями. Більш того, у незрячих набагато краще розвинені інші органи чуттів: такі як слух та нюх. Тож, при спілкуванні з незрячою людиною потрібно давати змогу саме відчути колір. Жовтий – це смак лимону та тепло сонця. Червоний – запах троянд та тюльпанів, жар вогню і гострота страв. Помаранчевий – смак соковитого апельсину та відчуття літньої спеки. Блакитний – це свіжість пориву вітру й прохолода води у спекотний день. Синій – це холод льоду та запах моря, відчуття глибокої літньої ночі, смак ожини. Фіолетовий – це смак стиглого винограду та запах бузку. Рожевий – смак малини, запах півоній. Зелений – запах зірваної трави, смак зелені. Білий – смак зефіру, запах прибраної кімнати, відчуття сніжку в долонях. Сірий – запах дощу, звук грому, відчуття морської гальки під ногами. Коричневий – це запах і відчуття ґрунту, смак кави та шоколаду. Чорний – запах новенької туші для вій, смак активованого вугілля, запах кока-коли[9].

Анастасія Іванова журналістка новин «Українська правда» взяла інтерв'ю у активістки та молодой мами Дарії Коржавіної, яка має серйозні порушення зору, на тему її повсякденного життя, орієнтування у просторі, проведенні вільного часу і т.д. І на питання Анастасії щодо сприйняття кольорів, Дарія відповіла: «Кольори пам'ятаю хіба що підсвідомо. Зір я втратила приблизно у півтора роки, тому конкретних спогадів не залишилось. Коли ти називаєш мені колір, я його уявляю, хоча словами описати це важко. Мій улюблений – червоний. Для мене це колір активності та боротьби. Надзвичайно люблю блакитний – це м'якість, це море. А море – це моя стихія, джерело моїх сил» [17].

Відповідь Дарії підштовхує на думку про те, що незрячі люди та ті, хто не мають з зором жодних проблем розуміють колір достатньо однаково.

Це твердження також довела команда когнітивних неврологів продемонструвавши, що розмова із людьми передає глибоке розуміння кольору краще, аніж довільні факти про колір. Результати їх дослідження були опубліковані в журналі *Proceedings of the National Academy of Sciences* [16].

У рамках двофазного експерименту було проведено опитування людей з відсутністю зору та зрячих стосовно загального кольору об'єктів, використовуючи довільні факти. Наприклад, їм задавали питання типу: «Чому ви думаєте, що ці предмети мають такий колір?» або «Яка ймовірність того, що кілька об'єктів, обраних випадковим чином, будуть мати однаковий колір?». У якості об'єктів використовувалися поєднання природних речей, таких як фрукти, рослини та дорогоцінні камені, а також предмети, створені людиною, наприклад, ручка або доларова купюра. Незважаючи на те, що незрячі люди не завжди погоджувались зі зрячими стосовно довільних фактів про колір (наприклад, що банани є жовтими), обґрунтування людей з порушеннями зору щодо причини, чому банани мають жовтий колір, та їх оцінка ймовірності того, що два банани матимуть однаковий колір, були ідентичними до суджень зрячих осіб. Результати дослідження були підтверджені для різних типів об'єктів, включаючи ті, що мають конкретне забарвлення з обґрунтованими причинами, такі як монети і навіть весільні сукні. «Незрячі та зрячі люди проявляли однакову глибину розуміння, пояснюючи чому предмети мають певні кольори», – сказала провідний автор Judy Kim, колишня аспірантка John Hopkins, і нині докторка Єльського Університету. Також, одним з ілюстративних прикладів експерименту було питання про колір білих ведмедів. Усі зрячі учасники стверджували, що вони є білими з метою злиття з снігом, але багато незрячих учасників говорили, що вони є чорними, щоб поглинати тепло і зігріватися. «Незрячі люди надають послідовне пояснення кольору білих ведмедів, навіть якщо вони не

погоджуються зі зрячими людьми щодо конкретного кольору білого ведмедя», - зазначає Kim.

Після цього команда попросила учасників передбачити кольори уявних об'єктів, з якими вони ніколи не зустрічалися і не мали жодного досвіду або інформації про них. Це був чудовий спосіб перевірити глибину їх розуміння кольору [16].

Отже, кольори безумовно впливають на наш емоційний стан. Більш того, залежно від особистого досвіду та різновиду культури, кольори можуть мати особливе значення. Ми сприймаємо кольори через асоціації, які закріпилися у нас протягом життя. Оскільки, у незрячих людей добре розвинені інші сенсори відчуттів, вони сприймають кольори через тактильні, звукові, смакові та нюхові асоціації. Тож при створенні туристичних продуктів орієнтованих на незрячих, обов'язково варто це враховувати. Також дуже важливо розуміти всі особливості проведення екскурсій для даної частини населення. Адже, лише чітке розуміння своєї цільової аудиторії дасть змогу успішно провести екскурсію будь-якою типу.

Висновки до Розділу 2

Інклюзивна мистецька екскурсія до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для людей з порушенням або повною відсутністю зору, базується на проблемі не адаптованості музеїв та картинних галерей під незрячу частину населення. Це є достатньо гострим питанням сьогодення, адже будь-якій людині вкрай важливо пізнавати щось нове, відвідувати виставки, різноманітні мистецькі заходи, поглиблювати свої знання у різних сферах життя й духовно збагачуватися щодня. Потреба у цьому є в кожного з нас, незалежно від віку, статі та стану нашого здоров'я. Нерідко можна помітити ситуацію, коли людина, яка має певні порушення зору, поводить себе відсторонено, зажато, намагається зовсім не спілкуватися з оточуючими. Це відбувається виключно через несприйняття й нерозуміння суспільством таких людей. Інклюзивна мистецька екскурсія до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей першочергово має на меті – звернути увагу населення Харківської області на людей з порушенням зору та допомогти здоровим людям краще зрозуміти потреби й особливості незрячих.

Для реалізації даної екскурсії, ми створили план її проведення, закупили необхідний інвентар, знайшли аудіодискриптора, який в ході екскурсії розповідав екскурсантам про все, що зображено на тій, чи іншій картині, залучили висококваліфікованих екскурсоводів, що мають досвід роботи з незрячими людьми, дослідили психофізіологічні особливості нашої цільової аудиторії та обрали приміщення, в якому ми допомогли незрячим людям доторкнутися до мистецтва.

Екскурсія проходила на базі Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського. За результатами арт-рейтингу Асоціації арт галерей України, Харківська муніципальна галерея постійно знаходиться серед п'ятірки найкращих. На базі галереї знаходяться десятки картин українських

та вітчизняних художників. Саме вони й були представлені учасникам екскурсії.

Ми виявили, що головною перевагою екскурсії є – вирішення проблеми адаптованості картинних галерей, музеїв, виставок, під незрячу аудиторію. Унікальність інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих полягає в тому, що екскурсантами виступають не лише люди з вадами зору, а й ті, які не мають жодних проблем з зоровим апаратом і все життя сприймали світ очима. Цього разу, вони мали змогу пізнавати мистецтво з заплющеними очима й опинилися в однакових умовах з незрячими людьми. В результаті виявилось, що людям з вадами зору вдалося краще зрозуміти зміст представлених картин й запам'ятати всю викладену інформацію в ході екскурсії. А для здорових людей це стало цікавим досвідом, проте засвоєння інформації виявилось значно гіршим, а умови, в яких опинилися учасники - некомфортними.

Цьому є логічне пояснення. Люди з деякими вадами зору, або повною його відсутністю орієнтуються у просторі за допомогою інших сенсорів чуттів, таких як: дотих, нюх, слух. Саме за їх допомогою вони звикли сприймати світ навколо себе й на даній екскурсії опинилися у звичних для себе умовах. А люди, які не мають жодних порушень зору і сприймають життя, використовуючи зоровий канал, в ході екскурсії вийшли з власної зони комфорту. Ця ідея виникла для того аби людям, які не мають вад зору, продемонструвати побут незрячих, при цьому досягнувши розуміння між людьми й переоцінку цінностей життя.

Сильною стороною цієї екскурсії є ще й те, що її реалізація не потребує значних матеріальних вкладень. Отже, інклюзивна мистецька екскурсія до Харківської міської художньої галереї є дуже важливою, соціально значимою й при цьому досить ефективною.

ВИСНОВКИ

1. Суспільство поступово перейматиме ці цінності, привносячи більшу рівність у відношенні до людей з інвалідністю. А для досягнення успішного розвитку українського суспільства, державі насамперед потрібно приділити увагу соціальним ініціативам, які відображають суттєві зміни у ставленні до людей з інвалідністю. Крім того, необхідно створити умови для повноцінної участі осіб з інвалідністю у громадському та культурному житті, забезпечити їм можливість для розкриття свого мистецького та інтелектуального потенціалу, а також забезпечити доступ до культурних досягнень і мистецтва. Ці заходи відіграють важливу роль у забезпеченні інклюзії та рівних можливостей для всіх членів суспільства, що сприятиме його загальному прогресу. Основоположною ознакою демократії, освіченості та толерантності нації є підходи до ставлення до людей з інвалідністю. Забезпечення фінансування культурних центрів, вдосконалення туристичного простору та його об'єктів, а також привертання міжнародних інвесторів. Все це є важливими кроками для розвитку мистецького туризму в Україні і збільшення його прибутковості для держави. Ці заходи сприятимуть створенню привабливого туристичного середовища та підтримці економічного зростання у цій сфері.

2. Люди з вадами зору мають однакове право на відпочинок та такий самий інтерес до екскурсійних послуг, як і інші. Суспільство нашої держави повинно знати, що бажання й потреби незрячих жодним чином не відрізняються від потреб людей, які не мають проблем із зором. Ми маємо досягти того, щоб люди з вадами зору вільно почували себе на вулиці, в транспорті, в ресторані, магазині, аптеці, на концерті, на виставці тощо. А для цього ми повинні краще розуміти таких людей, усвідомлювати всі складнощі, з якими вони стикаються щодня. Також ми маємо досліджувати всі їх особливості, для того, щоб створювати екскурсії чи інші подібні заходи для незрячих людей. Адже незрячим людям вкрай важливо дарувати

розуміння того, що вони повноцінні й можуть насолоджуватися життям, не маючи при цьому жодних обмежень у своїх потребах.

3. Реалізуючи екскурсію до Харківської міської художньої галереї С. Васильківського, ми врахували усі тонкощі роботи з незрячими й зауважили, що виклад інформації в ході екскурсії необхідно відтворювати чітко, спокійно і точно, її не має бути занадто багато, для того, щоб люди з вадами зору мали змогу правильно її сприйняти та обробити, при цьому не виснаживши сенсори чуттів. Час екскурсії повинен бути обмежений, а кількість залучених до заходу повинна складати не більше п'ятнадцяти осіб (разом з бажаними людьми без жодних порушень зору).

4. Створення інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського має значний вплив на вирішення проблеми толерантності в суспільстві і сприяє взаєморозумінню між людьми. Крім того, ця екскурсія дала можливість людям з проблемами зору відчувати себе повноцінними особистостями і хоча б на годину забути про свої проблеми зі здоров'ям. Незалежно від рівня зорової функції, кожна людина, яка має повну або часткову втрату зору, мала змогу самостійно сприймати сюжети картин так само, як і люди без проблем з зоровим апаратом. Це безсумнівно подарувало незабутні враження і позитивні емоції, що має неабияке значення для людей з вадами зору, дозволяючи їм насолоджуватися життям. Також це додало їм більше впевненості в собі та надії на світле майбутнє. А для людей без жодних проблем із зором ця екскурсія дозволила краще зрозуміти, наскільки складними є повсякденні речі для людей з вадами зору і як важливо бути опорою і підтримкою для значної частини населення, що має вади зору. Крім того, така екскурсія посприяла безбар'єрному використанню туристичних ресурсів людьми з деякими порушеннями або повною відсутністю зору. Тому реалізація інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей має велике значення і є цілком можливою.

5. Місцем проведення інклюзивної мистецької екскурсії до Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського для незрячих людей, пропонується Харківська міська художня галерея імені С. Васильківського. Передумовою такого рішення є те, що ця галерея є сучасною платформою для творчих і соціально-культурних ініціатив художників, кураторів та активних учасників мистецького руху Харкова, яка за роки свого існування з 1996 року стала невід'ємною частиною арт-процесу України. Важливим моментом даної екскурсії є залучення людей без жодних вад зору у пізнанні мистецтва з заплещеними очима. Цей крок допоможе розвинути толерантність і розуміння між людьми, шляхом того, що здорові люди опиняться на місці незрячих. Екскурсія триватиме не більше години, це достатньо оптимальний час для сприйняття людьми з вадами зору викладеної інформації й людьми без жодних вад зору, адже вони опиняться в незвичних для себе обставинах і їм безумовно виявиться достатньо важко сприймати все, що відбуватиметься в ході екскурсії не використовуючи власний зір. Результатом екскурсії, спостерігається покращення настрою учасників, зменшення рівня їхньої тривожності, сяючі посмішки на обличчях. Також екскурсія стане поштовхом для розуміння здоровими людьми людей з особливими потребами й в майбутньому стане вагомим внеском для використання туристичних ресурсів незрячими людьми й адаптації міст під особливу частину населення.

6. Кольори безумовно впливають на наш емоційний стан. Більш того, залежно від особистого досвіду та різновиду культури, кольори можуть мати особливе значення. Ми сприймаємо кольори через асоціації, які закріпилися у нас протягом життя. Оскільки, у незрячих людей добре розвинені інші сенсори відчуттів, вони сприймають кольори через тактильні, звукові, смакові та нюхові асоціації. Тож при створенні туристичних продуктів орієнтованих на незрячих, обов'язково варто це враховувати. Також дуже важливо розуміти всі особливості проведення екскурсій для даної частини

населення. Адже, лише чітке розуміння своєї цільової аудиторії дасть змогу успішно провести екскурсію будь-якою типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відчути світ на дотик, слух та смак: як працює музей «Третя після опівночі» [Електронний ресурс] // WEEKEND.TODAY. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://projects.weekend.today/0300>.
2. Відчути світ наосліп: як інклюзивний музей у Києві проводить екскурсії у повній темряві [Електронний ресурс] // РУБРИКА. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://rubryka.com/article/museum-inclusion/>.
3. В УКРАЇНІ 90% БУДІВЕЛЬ НЕ ПРИСТОСОВАНІ ДО ПОТРЕБ ІНВАЛІДІВ – РЕВА [Електронний ресурс] // ZN,UA. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrayini-90-budivel-ne-pristosovani-do-potreb-invalidiv-reva-262012_.html.
4. Доступ до культури: найцікавіші музеї, адаптовані для незрячих дітей [Електронний ресурс] // FIGHT FOR RIGHT. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://ffr.org.ua/dostup-do-kultury-najtsikavishi-muzeyi-adaptovani-dlya-nezryachyh-ditej/>.
5. Інклюзивні культурні ініціативи та мистецькі заходи як один зі шляхів становлення соціальної моделі інвалідності в Україні [Електронний ресурс] // МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2017/zaxodi.pdf.
6. Інклюзивний туризм для осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] // Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ispf.gov.ua/news/inklyuzivniy-turizm-dlya-osib-z-invalidnistyu>.
7. Не сліпий, а незрячий. Як спілкуватися з людиною з порушеннями зору [Електронний ресурс] // TheVillage. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/instruction/291117-ne-slipiy-a-nezryachiy-yak-spilkuvatisya-z-lyudinoyu-z-porushennyami-zoru>.
8. Н. В. Б. Інклюзивно-реабілітаційний туризм [Електронний ресурс] / В. Б. Н., В. К. А. // sgpinfo.org.ua. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.sgpinfo.org.ua/sites/default/files/pdf/inklyuzyvnyy_turyzm_.pdf.

9. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОЛЬОРУ В ТУРИСТИЧНОМУ ПРОДУКТІ ДЛЯ НЕЗРЯЧИХ ЛЮДЕЙ - «ВІДЧУЙ» КОЛІР» FEATURES OF THE APPLICATION OF COLOR IN A TOURIST PRODUCT FOR BLIND PEOPLE - "FEEL" COLOR» [Електронний ресурс] / А. Д. Синько, К. Д. Спесивцева. – 2023.
10. Особливості інклюзивного туризму // Все о туризме: [Веб-сайт]. 2017. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/vojtovska.htm
11. Покоłodна М. М. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ [Електронний ресурс] / М. М. Покоłodна, С. Г. Корнеєва, Д. В. Коваленко // International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST). – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/15572-Article%20Text-30963-1-10-20200504%20.pdf>.
12. Психологічні особливості пацієнтів з порушеннями слуху та зору [Електронний ресурс] // pidru4niki. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://pidru4niki.com/88805/psihologiya/psihologichni_osoblivosti_patsiyektiv_porushennyami_sluhu_zoru.
13. Психологічні особливості розвитку особистості при глибоких порушеннях зору [Електронний ресурс] // StudFiles. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/2425595/page:3/>.
14. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // tourlib. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://tourlib.net/statti_ukr/slatvinska.htm.
15. Сучасний світ і незрячі: розвиток особистості в контексті тифлології // НАІУ: [Веб-сайт]. URL: <https://naiu.org.ua/suchasnij-svit-i-nezryachi-rozvitok-osobistosti-v-konteksti-tiflologii/>
16. Сліпі люди не можуть бачити кольори, але розуміють їх так само, як і зрячі [Електронний ресурс] // Асоціація дитячих офтальмологів та оптометристів України. Технічний партнер - ТОВ «Компанія Медексперт».. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://uapo.org.ua/slipi-lyudi-ne-mozhut-bachiti-kolori-ale-rozumiyut-ix-tak-samo-yak-i-zryachi/>.
17. "Такі самі люди". Все, що вам буде цікаво знати про життя незрячих [Електронний ресурс] // Українська правда життя. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://life.ppravda.com.ua/society/2018/11/13/225342/>.

18. Ті, що гуляють у темряві. Як функціонує унікальний музей у Києві, де працюють тільки незрячі гідни [Електронний ресурс] // NewVoice. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://nv.ua/ukr/kyiv/muzey-tretya-pislya-opivnochi-yak-prohodyat-ekskursiji-z-nezryachim-gidom-novini-kiyeva-50095103.html>.
19. Туризм для всіх — це не лише пандуси. Як зробити туристичне місце доступним [Електронний ресурс] // НАКИПІЛО. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://nakipelo.ua/turizm-dlya-vsikh-ce-ne-lishe-pandusi-yak-zrobiti-turistichne-misce-dostupnim>.
20. Харківська міська художня галерея імені С. Васильківського [Електронний ресурс] // СПРАВЖНЯ ВАРТА. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://varta.kharkov.ua/location/harkivska-miska-hudozhnya-galereya-imeni-s-vasilkivskogo>
21. Харківська міська художня галерея [Електронний ресурс] // Центр культури і мистецтва. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cultura.kh.ua/uk/cultural-institutions/galleries/1493-harkivska-miska-hudozhnja-galereja>.
22. Харківська муніципальна галерея [Електронний ресурс] // advisor.travel. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.advisor.travel/poi/Harkivska-municipalna-galereya-24870>.
23. Худоба В. В. Загальні поняття культурного та етнічного туризму [Електронний ресурс] / В. В. Худоба, О. Р. Четирбук // repository. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/21257/1/Лекція-1.pdf>.
24. Arts&Culture [Електронний ресурс] // SanAntonioReport. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://sanantonioreport.org/arts-culture/?gclid=EAIaIQobChMIr92kj_aw_wIVSaJ3Ch1CswlKEAAYAAEgK_4_D_BwE.
25. Arttourism: A newfieldfortouriststudies [Електронний ресурс] // Sage Journals. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1468797618815025>.
26. ArtTourism - ItsConceptsandVariousForms! WhatisArtTourism? [Електронний ресурс] // Boddunan. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.boddunan.com/articles/travel-tourism-and-places/267-specialty-tours/21764-art-tourism-its-concepts-and-various-forms.html>.

